

УДК 37.013+378:398.1 (045)
DOI: 10.24144/2524-0609.2022.50.44-47

Вихрущ Віра Олександрівна
доктор педагогічних наук, професор
Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика
м.Миколаїв, Україна
nazarenkovira@i.ua
<http://orcid.org/0000-0003-3469-2343>

НАВЧАЛЬНИЙ ДІАЛОГ У СУЧАСНІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ: ПСИХОДИДАКТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. У статті питання організації навчального діалогу висвітлюється у площині діалогічності та імперативності, що обумовлює її актуальність. В процесі теоретичного дослідження на основі контент-аналізу встановлено, що в умовах едіфікації освітньої діяльності навчальний діалог можливо розглядати і з позиції діалогу як одного з рівнів міжособистісної взаємодії, який є ширшим за змістом, ніж спілкування, і як форми спілкування викладача та студента у процесі навчання/професійної підготовки. Зроблено спробу розширити уявлення про можливості навчального діалогу як дидактичного засобу, спрямованого на формування комунікативної культури студентів. На основі узагальнення психодидактичних андрагогічних досліджень наведено правила комунікації із дорослими учнями (Д.Халперн), принципи кодексу полеміки (Х.А.Гіро), способи і прийоми взаємодії поліцентричної освітньої технології (Дж.Лорілланд), проаналізовано сутнісні характеристики комунікативної діяльності педагога та студента, окреслено комунікативні проблеми молодих викладачів у організації навчального діалогу.

Ключові слова: навчальна діяльність, навчальний діалог, комунікативна діяльність, суб'єкти навчальної комунікативної діяльності у ЗВО, молодий викладач як комунікатор.

Вступ. Інтерес дослідників до освітньої сфери залишається незмінним, оскільки вища школа перебуває сьогодні у стані реформування, що водночас вимагає запровадження низки інновацій та збереження кращих якостей вітчизняної вищої освіти, її досягнень та традицій. Розробка проблеми формування комунікативної культури студентів викликана процесами едіфікації, посилення ролі спілкування у сучасних умовах, пошуком умов самовизначення, самореалізації особистості студентів. Діалогічний підхід найбільш повно відображає природу дидактичної взаємодії, співробітництва та співтворчості, створює оптимальні умови для діалогічного спілкування в системі відносин «викладач – дорослі учні».

Діалогічне навчання – це спільна діяльність викладача та дорослих учнів при ситуативному моделюванні інформації у формі діалогу. Основу діалогічного навчання складають гуманітарні дисципліни, бо саме вони вводять людину у світ спільного існування, взаємодії, взаємовідносин та спілкування людей один із одним.

Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури з проблеми дозволяє виділити кілька підходів до феномену діалогу в залежності від його сутнісних характеристик. Вони діалог розглядають як: метод побудови нової культури особистості (М.М.Бахтін, В.С.Біблер, С.Ю.Курганов, Р.Ф.Літовський, І.М.Соломадин); процес особливої специфічної діяльності, у якому реалізується розуміння, осмислення, емоційний вплив суб'єктів процесу спілкування один на одного (Т.К.Ахаян, З.А.Васильєва, В.С.Ільїна); особливе комунікативне середовище (Г.С.Батищев, М.М.Бахтін, В.В.Серіков); мовленнєве спілкування (комунікація), основу якої становить мовна діяльність (Г.М.Андреева, Л.С.Виготський, А.Н.Ксенофонтowa); осмислення та розвиток у діалозі внутрішньої мови з її особливим синтаксисом та семантикою сенсу (Л.С.Виготський, П.Я.Гальперін, О.М.Леонтьєв, М.Мамардашвілі); суперечка, обмін аргументами, дискусія (М.В.Кларін, В.Н.Курбанов, Л.Б.Туманова). В основі такого розуміння сутності навчального діалогу лежать філософські аспекти освіти, діалогіки та спілкування (М.М.Бахтін, В.С.Біблер, О.О.Бодальов, М.Бубер);

теорія педагогічної діяльності (школа Н.В. Кузьміної); теоретичні підходи до вивчення труднощів викладачів (Н.В.Кузьміна, Т.С.Полякова).

Мета статті – розширити уявлення про можливості навчального діалогу як дидактичного засобу, спрямованого на формування комунікативної культури студентів. В процесі наукового дослідження використовувалася метод контент-аналізу літератури, яка створює методологію проблеми спілкування/професійного спілкування/навчального діалогу як взаємодії суб'єктів у професійній освіті.

Виклад основного матеріалу. Навчальний діалог за своїм змістом є своєрідним видом цільової діяльності, включеної в процес навчання і має такі структурні компоненти, як навчальні цілі та завдання, що відповідають загальним педагогічним чітко поставленим цілям навчання, зміст, суб'єкти та правила діалогу, що забезпечують засвоєння як предметного змісту навчальної дисципліни, так і норм соціальної поведінки.

Технологія формування комунікативної культури студентів представлена послідовною системою взаємопов'язаних дій педагога та студентів у навчальному діалозі. Під навчальним діалогом ми розуміємо таку форму та сутність організації навчальної взаємодії, котрі передбачають:

- рівність позицій у навчально-виховному процесі: роль викладача децентрується, переосмислюється і вбачається у фасилітації, координації інформаційних потоків, організації обговорення та пошуку істини;
- забезпеченні симетричності використання педагогічного простору спілкування для всіх учасників навчального процесу та вільного обміну думками;
- позицію студента як активного суб'єкта пізнання, особистості, котра зацікавлена та наполегливо працює над своїм інтелектуальним зростанням і всебічним розвитком, всіляко прагне розкриття власного потенціалу та розумових можливостей;
- емоційно-вольову та інтелектуальну готовність учасників до співпраці, роботи у колективі;
- емоційну атмосферу доброзичливості, особистого сприйняття, готовності допомогти; партнерства та «круглого столу» у досягненні компромісів;

– персоналізацію висловлювань, з одного боку, тобто повної відповідальності за достовірність та обґрунтованість свого твердження та, з іншого боку, відсутності індокринації, тобто нав'язування своїх думок іншому або ставлення до власної думки як до єдино правильної та виключно важливої [2].

Кодекс істинного діалогу (правила його проведення) повинен містити принаймні два види норм, які упорядковують процес діалогу (у тому числі, і навчального) та забезпечують його аргументованість, плідність, якість та етичність. З одного боку, це логічні принципи та регулятиви, з іншого – норми особистісного, психологічного порядку. До нього включаються:

1) правила комунікації із дорослими учнями (Д.Халперн) [6]:

- повідомляти слухачам тільки те, що вони, на вашу думку, хочуть знати;
- не повідомляти слухачам те, що їм уже відомо;
- змінювати форму подачі свого повідомлення, враховуючи рівень знань, вік та соціальний статус слухачів;
- говорити правду (передавати істинну інформацію);
- подавати своє повідомлення в простій та доступній формі;
- слідкувати за манерою свого мовлення у контексті повідомлення, якщо ставити за ціль, щоб вас зрозуміли;

2) принципи кодексу полеміки (Х.А.Гіро) [9]:

- взаємопорозуміння (передбачає, що співрозмовники слідкують за думками один одного та розуміють слова і вирази, які використовуються як синонімічні);
- рівноправність передбачає, що жоден з учасників діалогу не має якихось переваг щодо інших учасників;
- демократизм забороняє заміну міркувань наказами, погрозами, образами на адресу партнера;
- «рівної безпеки» – передбачає неспричинення психологічної або іншої шкоди партнеру, забороняє образи щодо нього: ярлики, грубі слова та вирази, прикри репліки, зневажливий та насмішкватий тон можуть вивести партнера зі стану рівноваги, нанести йому моральну травму та навіть фізичну шкоду здоров'ю;
- «децентричної спрямованості» – означає неспричинення шкоди справі, заради якої відбувається взаємодія, тобто сили та час учасників не витрачаються на захист власних егоцентричних інтересів, а спрямовуються на пошук оптимального рішення проблеми;
- «адекватності того, що сприйнято, тому, що сказано» – тобто неспричинення шкоди сказаному чи прочитаному шляхом перекручування його смислу.

Одним із найбільш багатих з точки зору різноманіття запропонованих способів (їх описано 7) і прийомів (їх описано 5) взаємодії є дослідження Дж.Лорілард [8], пов'язане із аналізом діалогу як однієї із організаційних форм заняття у поліцентричній освітній технології. Він вважає, що «мистецтво» ведення діалогу не є природженим і йому треба навчати, дорослим потрібно вказати стратегічні напрями розвитку діалогу в орієнтовній схемі. Орієнтири пропонуються як для використання при першому довіді залучення дорослих учнів до діалогу, так і для більш обізнаних у діалозі, для організації пошукового діалогу та підтриманні згасаючого тощо.

Діяльність педагога включає: діагностику стану комунікативної культури студентів; аналіз та відбір змісту програмного та додаткового матеріалу з на-

вчальної дисципліни; організацію навчального пізнання як навчального діалогу; надання студентам можливості вибору комунікативного завдання, навчання їх способів, технологій спілкування (у тому числі, і професійного); надання допомоги студентам у плануванні, під час навчального діалогу та оцінці його результатів.

Діяльність студента включає: аналіз власних можливостей та здібностей, самооцінку знань, умінь та навичок з предмету; прийняття цілей навчального діалогу; формулювання власних завдань дії, уявлень про користь конкретного діалогу для особистого розвитку; активну участь у навчальному діалозі, реалізація особистісної концепції діалогової взаємодії, прагнення самореалізації; оцінка власного внеску та вкладу партнерів зі спілкування у спільну діяльність, аналіз невдач та їх причин, самоаналіз прояву комунікативної культури у навчальному професійному діалозі. Технологія дозволяє пов'язати вивчення навчальної дисципліни та розвиток комунікативної культури студентів, включити у цей процес усіх студентів впродовж навчального року, зменшити інформаційне навантаження студентів, підготувати їх до професійного спілкування. Особливу увагу привертає формування особистісної позиції студента як суб'єкта навчальної діяльності, оскільки ця позиція значною мірою визначає якість його професійної підготовки.

Загалом, однією з основних проблем, що перешкоджають організації заняття як діалогічної взаємодії, є низька передбачуваність зустрічних реакцій студентів у поєднанні із необхідністю оперативного відкликання з боку викладача. У той же час, повністю нейтральною у сприйнятті навчального матеріалу аудиторія ніколи не буває. Цей момент спонукає до форми взаємодії, що передбачає оптимізацію психоемоційного стану аудиторії без значних витрат щодо навчального часу та організаційно-комунікативних зусиль лектора [3; 7].

Діалогізація навчання передбачає побудову його змісту як сутності проблем, у процесі вирішення яких відбувається зіткнення різних точок зору на шляху вирішення задач. У цьому розрізняють певні стадії у процесі передачі знань [4]. На стадії суб'єктивності викладача переноситься на студента, тобто студент приймає певну теоретичну схему предмета, що досліджується. Далі на цій основі студент розкриває собі ряд нових факторів досліджуваної теми, що в подальшому переростає в ініціювання протиріч (факти, усвідомлювані студентом як узгоджені, стають суперечливими). Саме це активізує самостійну пізнавальну та пошукову діяльність студента. Факти зіставляються, і перед студентом проявляється наукова проблема, виникає здатність створення нової оригінальної концепції питання, що вивчається.

Навчальний діалог стає продуктивним лише у разі наближення кожного його учасника до розуміння знання, а результати діалогу залишаться відкритими. У свою чергу, результати навчального діалогу не повинні зводитись до певного підсумку, оскільки вони включають також індивідуальну позицію [1]. Таким чином, навчальний діалог орієнтується на залучення учасників до наукової діяльності як підсистеми культури, а також сприяє формуванню таких ключових компетенцій: *ціннісно-сміслова компетенція* – компетенція, пов'язана з ціннісними орієнтирами студента, його світоглядом, вмінні вибирати цільові та значущі настанови для своїх дій та вчинків, приймати рішення; *загальнокультурна компетенція* – коло питань, щодо яких випускник вищої школи має бути добре обізнаним, мати досвід пізнання та діяльності; сюди належить досвід освоєння студентами наукової

картини світу, що розширюється до культурологічно-розуміння світу; *навчально-пізнавальна компетенція* – сукупність компетенцій студента у сфері самостійної пізнавальної діяльності, що містить елементи логічної, методологічної та загальнонавчальної діяльності; *комунікативна компетенція*, куди входять знання необхідних мов, способів взаємодії з оточуючими людьми, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями у колективі [5].

Діалогічний підхід до засвоєння знань та вмінь створює умови для формування здатності змінювати їх форму та зміст залежно від передбачуваного контексту їх застосування. У продуктивному діалогічному взаємодії викладача і студента першому плані виступає проблемний спосіб оволодіння знаннями. Також продуктивність навчального діалогу обумовлюється можливістю загальної основи та деяких розбіжностей у вирішенні досліджуваного питання. У межах традиційних форм занять у вищому навчальному закладі такою основою є новий навчальний матеріал, який може породжувати багатовекторність думок у студентській аудиторії, загальний пошук правильного вирішення дискусійного питання або його відкритість, якщо він не має принципового чи фундаментального характеру.

При зростаючому потоці інформації, з одного боку, та ущільненні змісту навчання у тимчасових рамках – з іншого, викладач стикається з необхідністю пошуку такого поєднання монологічно та діалогічно організованих форм та методів навчання, які забезпечували б і максимальний обсяг засвоєння знань, та розвиток критичності студентів з ставленням до самих себе як майбутніх спеціалістів. В даному аспекті метою навчального діалогу як такого є не навчання, а сприяння осмисленню майбутнім фахівцем цінності та сенсу своїх дій та слів, поглиблення змістовності в обміні судженнями та позиціями. При цьому закладаються основи для внутрішнього діалогу, особистісного самовизначення, що є базою для подальшого формування професійної позиції майбутнього спеціаліста. Саме позиція активного учасника навчальної діяльності забезпечує активне оволодіння знаннями, вміннями та навичками.

Труднощі викладача в організації навчальної діяльності - це усвідомлення ним протиріччя між необхідністю здійснювати діалогічну взаємодію зі студентом(ами) на занятті та відсутність у його суб'єктному досвіді відповідних способів та прийомів, що забезпечують організацію взаємодії на рівні діалогу. Труднощі проявляються у прагненні викладача зберегти авторитарну позицію по відношенню до студентів та невміння перейти на затребувану студентами позицію співпраці та партнерства.

Труднощі молодого викладача в організації навчальної діяльності проявляються у вигляді відмови від використання на заняттях різних організаційних форм, властивих діалоговій технології навчання (дискусія, дебати, диспут та ін.), що ускладнює його перехід з авторитарної позиції на позиції особистіс-

но-орієнтованого навчання. Критеріями успішності подолання молодим викладачем труднощів у організації навчальної діяльності є: позитивне ставлення до педагогічної діяльності як професійної у поєднанні з прийняттям позиції співробітництва та партнерства зі студентами; освоєння педагогічних умінь, що забезпечують успішне використання викладачем різних форм навчальної діяльності; готовність скористатися педагогічною допомогою та підтримкою компетентних осіб у складних ситуаціях навчальної діяльності, відкритість до змін; готовність надати допомогу студентам у ситуаціях діалогової взаємодії, доброзичливе ставлення до їх утруднень, неадекватних та помилкових дій, зміни позицій та точок зору в навчальній діяльності; готовність до рефлексії, у тому числі із залученням студентів.

Подолання труднощів молодими викладачами ЗВО в організації навчальної діяльності зі студентами буде успішним за таких умов:

- молодий викладач має позитивну «Я – концепцію», для якої характерні ясне та чітке усвідомлення ним своїх сильних та слабких сторін, встановлення на розвиток власних рефлексивних здібностей, самопізнання та самоаналіз, здатність визнати свою недосконалість та бути відкритим для змін, що потребує високого рівня розвитку рефлексивних здібностей;

- викладач орієнтується формування позиції співробітництва та партнерства, підтримуючи відносини взаємної довіри, доброзичливого ставлення до кожного учаснику навчальної діяльності, визнаючи рівність позицій;

- викладач розглядає навчальну діяльність та його найбільш розвинену форму – дискусію як найбільш повноцінний спосіб взаємодії, що дозволяє створювати освітній простір для прояву та розвитку особистісного зростання всіх його учасників;

- корекція діяльності викладача здійснюється на основі спільного рефлексивного аналізу навчальної діяльності викладача та студентів на всіх етапах педагогічного процесу, від спільного проектування до оцінки його результатів;

- молодому викладачеві під час зіткнення з найскладнішими ситуаціями навчальної діяльності надається необхідна педагогічна підтримка із боку досвідчених колег.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, навчальний діалог можна назвати системоутворюючим елементом особистісно орієнтованого навчання, в якому органічно поєднують самостійна пошукова діяльність студентів із засвоєнням ними готових теоретичних та практичних знань, а система методів побудована відповідно до ідеї проблемності, орієнтованої на формування стійких мотивів навчання, розвиток професійних здібностей та особистісних якостей, самостійну рефлексивну та проєктивну діяльність студентів, а також спрямований на перегляд та збагачення власних світоглядних позицій, вироблення нових особистих смислів та професійних цінностей.

Список використаної літератури

1. Балл Г.А. *Психология личности и подготовка специалистов сферы образования: современные подходы* / Под ред. С.Д.Максименко и М.И.Лапенко. Севастополь: Рибест, 2012. 188 с.
2. Вихрущ В.О. *Андрогогічна парадигма: загальнонауковий контекст*. Монографія. Тернопіль: Крок, 2019. 417 с.
3. Ломов Б.Ф. *Методологические и теоретические проблемы психологии* Москва: Наука, 1984. 226 с.
4. *Основи психології* / За ред. О.В.Киричука, В.А.Роменця. Київ: Либідь, 1996. С.231–298.
5. Машбиц Е.И., Андриевская В.В., Комиссарова Е.Ю. *Диалог в обучающей системе*. Киев : Вища школа, 1989. 182 с.
6. Халлерн Д. *Психология критического мышления*. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 512 с.
7. Хуторский А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты . *Интернет-журнал «Эйдос»*. 2002. 23 апреля. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm> (дата звернення: 18.02.2022)
8. Laurillard D. *Rethinking university teaching. A framework for the effective use of technology*. London: Routledge, 1993. 370 p.
9. Winter R. *Learning from experience: Principles and practice in action research*. The Falmer Press, London. 1998. 305 p

References

1. Ball, G.A. (2012). *Psihologiya lichnosti i podgotovka specialistov sfery obrazovaniya: sovremennye podhody* [Personality psychology and training of specialists in the field of education: modern approach]. Ribest. [in Russian].
2. Vykhreshch, V.O. (2019). *Andragohichna paradyhma: zahalnonaukovyi kontekst* [Andragogical paradigm: general scientific context]. Krok. [in Ukrainian].
3. Lomov, B. F. (1984). *Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii* [Methodological and theoretical problems of psychology]. Nauka. [in Russian].
4. Kyrychuka, O.V., & Romentsia, V.A. (Ed.). (1996). *Osnovy psikhologii* [Fundamentals of psychology]. Lybid. [in Ukrainian].
5. Mashbic, E.I., Andrievskaya, V.V. & Komissarova, E.Yu. (1989). *Dialog v obuchayushchej sisteme* [Dialogue in the training system]. Vyshcha shkola. [in Russian].
6. Halpern, D. (2000). *Psihologiya kriticheskogo myshleniya* [Psychology of critical thinking]. Piter. [in Russian].
7. Hutorskij, A. V. (2002). Klyuchevye kompetencii i obrazovatel'nye standarty [Key competencies and educational standards]. *Internet-zhurnal «Eidos»*. <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm> [in Ukrainian].
8. Laurillard, D. (1993). *Rethinking university teaching. A framework for the effective use of technology*. Routledge.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2022 р.
Стаття прийнята до друку 04.04.2022 р.

Vychreshch Vira

Doctor of Pedagogical Sciences
Professor of the Department of Psychology and Pedagogical Education
Pylyp Orlyk International Classical University, Mykolaiv, Ukraine

EDUCATIONAL DIALOGUE IN MODERN HIGHER EDUCATION: PSYCHODIDACTIC CONTEXT

Abstract. In the article the issue of organization of educational dialogue is covered in the plane of dialogicity and imperativeness, which determines its relevance. In the process of theoretical research based on content analysis it was found that in the edification of educational activities, educational dialogue can be considered from the standpoint of dialogue as one of the levels of interpersonal interaction, which is broader in content than communication, and as forms of teacher-student communication / professional training. An attempt is made to expand the idea of the possibilities of educational dialogue as a didactic tool aimed at forming a communicative culture of students. Based on the generalization of psychodidactic andragogical research, the rules of communication with adult students (D.Halpern), the principles of the Code of Controversy (N.A.Giro), methods and techniques of interaction of polycentric educational technology (J.Lorillard), analyzed the essential characteristics of student communication and communication, the communicative problems of young teachers in the organization of educational dialogue are outlined. Educational dialogue in its content is a kind of targeted activities included in the learning process and has such structural components as learning goals and objectives that meet the general pedagogical clearly defined learning objectives, content, subjects and rules of dialogue that ensure learning as a subject content. discipline and norms of social behavior. Thus, the educational dialogue can be called a system-forming element of personality-oriented learning, which organically combines independent research activities of students with the acquisition of ready theoretical and practical knowledge, and the system of methods is built according to the idea of problem-oriented learning. qualities, independent reflective and projective activities of students, as well as aimed at reviewing and enriching their worldview, developing new personal meanings and professional values.

Key words: educational activity, educational dialogue, communicative activity, subjects of educational communicative activity in higher education institutions, young teacher as a communicator.